

РОЗДІЛ II.

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ: МЕТОДОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ОСНОВІ ПРОСТОРОВО-СЕРЕДОВИЩНОГО ПІДХОДУ

УДК 37.0:372:376

О. Я. Савченко

НАВЧАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК СТИМУЛЮВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті пропонується інноваційне переосмислення функцій навчального середовища з огляду на реалізацію особистісно зорієнтованої парадигми освіти та в контексті змін у запитах суспільства. Зазначене представлено тенденціями, зміст яких стосується переоцінювання ролі вчителя, оновлення і розширення змісту шкільного навчання, цілеспрямованого створення навчально-розвивальних середовищ, їх структурування в шкільному просторі, акцентування уваги на розвивальному впливі навчальних середовищ та на організації дослідницької діяльності у початковій школі.

Ключові слова: навчальне середовище, зміст освіти, дослідницька діяльність, суб'єктність і полісуб'єктність навчальної взаємодії.

У сучасній початковій школі функції середовища навчання, розвитку і виховання дітей вимагають інноваційного переосмислення з огляду на виклики часу і передусім потреби реалізації особистісно зорієнтованої парадигми освіти як методологічного підґрунтя суттєвих змін у запитах суспільства до результатів шкільного навчання. Основні зміни виявляються у таких тенденціях.

1. *Переоцінюється роль учителя як єдиного і самодостатнього джерела навчальної інформації. У нестабільному світі, в умовах швидкого накопичення і обміну інформацією, відкритості знань, навіть у початкових класах, учитель перестає бути людиною, що проголошує істини в останній інстанції. У зв'язку з цим особливої цінності для розвитку дитини набуває суб'єктність навчання, яка передбачає різні форми навчальної взаємодії (діалог, групова робота, проект тощо). До речі, навіть для молодших учнів треба знаходити такі моменти на уроці, що дозволяють донести*

інформацію доступно про те, як виникло те чи інше знання і що зараз цікавить учених.

2. У сучасній дидактиці поступово змінюється класичний підхід до визначення самого поняття «зміст шкільної освіти», яке було обґрунтоване ще у 70-тих роках ХХ століття (В. Краєвський, І. Лернер, М. Скаткін). Його формулою є твердження, що зміст шкільної освіти є аналогом структури соціального досвіду людства. Згідно з цим тлумаченням, дана дефініція включає чотири компоненти:

- знання, які дають загальне уявлення про навколишню дійсність;
- види діяльності, у процесі якої формуються вміння, навички, функції, що дають змогу здійснювати репродуктивну діяльність;
- досвід творчої діяльності, який сприяє подальшому розвитку культури;
- досвід емоційно-ціннісного ставлення людини до дійсності, до своєї діяльності, до самої себе, що дозволяє засвоїти норми поведінки і систему цінностей.

Така модель змісту ґрунтується на когнітивно-діяльнісній основі, що передбачає взаємозв'язок у навчанні змістового, процесуального і ціннісного компонентів.

Утвердження дитиноцентричної парадигми спричинило оновлення і розширення поняття «зміст шкільного навчання». Зокрема, стає необхідним залучення і опрацювання елементів *життєвого досвіду учнів*. Він має стати об'єктом спеціального засвоєння як ресурс мотиваційного і процесуального розвитку учнів не лише у межах класу, а й у довкіллі.

Прагнення розгорнути зміст у площину особистісно зорієнтованої розвивальної освіти зумовлює виокремлення у її змісті зовнішньої і внутрішньої складових. Так, російський дидакт А. Хуторської зазначає, що «...зовнішній щодо учня зміст характеризується тим освітнім середовищем, яке пропонується йому як умова розвитку. Внутрішній зміст освіти учня – можливості самої особистості. Він ніколи не є простим відображенням зовнішнього, оскільки створюється на основі особистого досвіду школяра як результат його власної діяльності» [7, с. 108-109] Ми цілком погоджуємося з цією думкою і вважаємо, що системне відображення структури змісту сучасної шкільної освіти має охоплювати для всіх її рівнів ще два складники: *особистісний досвід дитини і середовище її пізнання, діяльності загалом* [5].

3. Утвердження цінності індивідуального розвитку особистості повинно узгоджуватися з тим, що гармонійне життя людини відбувається у соціумі. Тому для повноцінного виховання і розвитку дітей винятково важливим є *створення сприятливих і цілеспрямованих навчально-розвивальних середовищ у межах сім'ї, класу, школи та позашкільного соціуму*.

Саме взаємодія різних видів середовищ сприяє *переходу суб'єкт-суб'єктного навчання до полісуб'єктного*.

Варто наголосити на такій обставині: як би науковці не намагались осучаснити зміст шкільної освіти у XXI столітті, поза ним всерівно залишається величезна кількість неорганізованої, стихійної інформації із ЗМІ, Інтернету, життєвих спостережень учнів, традицій родинного життя, природного середовища і позашкільної освіти. Ці неоднозначні за своїм впливом знання та враження в одних дітей викликають розгубленість, а в інших – пізнавальний інтерес і пізнавальну самостійність.

Отже, збагачення змісту особистісним компонентом, взаємодія із середовищем передбачають формування мотиваційно-ціннісних якостей, а засвоєння життєвого адаптованого досвіду учнів стимулює їхні дослідницькі контакти із зовнішнім середовищем, які є витоком дослідницької поведінки.

4. *Шкільний простір має бути полем структурованих середовищ*, які створюють можливості для залучення дітей з різними здібностями до пошукової діяльності.

Молодший школяр, як відомо, має прямі чи опосередковані контакти з *природним, навчальним, ігровим, технологічним, інформаційним середовищами* [9]. Узагальнено можна сказати, що сучасна школа має бути *простором життя дитини*, де вона не готується жити, а повноцінно живе. Тому діяльність навчального закладу має вибудовуватись таким чином, щоб сприяти адаптації і розвитку дитячої особистості, яка пізнає свої можливості і світ, усвідомлено робить вибір, відповідально ставиться до своєї соціальної ролі – навчається вчитися.

Принагідно нагадаємо витoki сучасного розуміння території школи як простору повноцінного життя дитини, яке розроблене в авторських системах видатних педагогів. Назвемо тих, чий досвід ґрунтувався на унікальності навчально-розвивального середовища. Так, на початку XX ст. це дидактична система Марії Монтесорі (Італія), антропософська школа Рудольфа Штайнера (Німеччина), «Школа – дім вільної дитини» Костянтина Венцеля (Росія). У середині XX ст. в Європі здобула визнання школа Селестена Френе (Франція), у якій було створене середовище вільного розвитку дітей. Усі вихованці даного навчального закладу були залучені до процесу літературної творчості. При цьому вони не тільки друкували свої твори у «Шкільній типографії», а й у справжніх майстернях опановували різні ремесла.

В Україні у 20-тих роках здобули визнання і наслідування шкільні містечка, у яких згармонізовано освітній простір школи із взаємодією з різними середовищами. Яскравими прикладами щодо цього у другій половині XX ст. є системи Павлиської школи Василя Сухомлинського, Богданівської школи Івана Ткаченка на Кіровоградщині, Сахнівської школи Олександра Захаренка на Черкащині, Гуцульської школи Петра Лосюка на Івано-Франківщині.

Актуалізуємо в зв'язку із вищесказаним думку Василя Олександровича Сухомлинського: «Виховання середовищем, обстановкою, створеною самими учнями, речами, що збагачують духовне життя колективу, – це, на наш погляд, одна з найтонших сфер педагогічного процесу. Матеріальну базу школи ми розглядаємо в нерозривній єдності з обстановкою, до якої входить природа, праця і суспільна діяльність навколишніх людей. Багато предметів, що знаходяться тут і створені самими школярами або їх старшими товаришами і у певному розумінні одухотворені їх любовним ставленням, стають дорогими для кожного з них, поєднуються в їхній емоційній пам'яті з подіями, людськими відносинами, почуттями, переживаннями» [6, с. 89]. Пригадаємо назви складових цього середовища: Школа під блакитним небом, Кімната казки, Куточок мрій, Сад здоров'я, Кімната думки, Музична скринька і т. ін. Отже, чи не вперше у вітчизняній педагогіці була реалізована ідея: навчальне середовище школи – це не класи, і коридори, а освітній простір навколишнього життя дитини, можливості якого вчитель може і повинен використати для її всебічного розвитку і виховання.

У ХХІ столітті спостерігається вибух інтересу творчих керівників шкіл саме до створення поліфункціонального, згармонізованого шкільного середовища як обов'язкового складника концепції розвитку школи [1; 3; 8].

Цікаво, що у сучасному досвіді шкіл, які визначають стратегію свого розвитку, домінантна ознака функціонування шкільного середовища часто відображається у назві закладу. Наприклад, поширеними є такі назви: «Школа–родина», «Інтелект», «Гармонія», «Школа творчості», «Школа здоров'я», «Школа АІСТ (активність, ініціативність, самостійність, творчість)», «Культуротворча школа» тощо.

5. Розвивальний вплив навчального середовища стає більш помітним, за умови, якщо дитина вступає з ним в активний пізнавальний контакт, який набуває продуктивної взаємодії. Така взаємодія стає потребою дитини, коли у неї виявляється *дослідницька позиція*. Психологи характеризують позицію як найбільш цілісне особисте утворення, яке пов'язане з усвідомленням людини себе суб'єктом спілкування, пізнання, переживання і співпереживання. Позиція виявляється в оцінюванні, ставленні, поведінці, що зумовлені ними.

Варто зауважити, що дослідницька позиція молодшого школяра яскраво відстежується у пізнавальній активності, яка починається з допитливості, що є першим кроком до пізнання цікавого об'єкта у разі, якщо допитливість зміцнюється, розгортається пошукова діяльність, способи здійснення якої великою мірою визначаються індивідуальною готовністю дитини до пошуку нових знань. Ця готовність полягає у *здатності учнів до рефлексивних суджень* як стосовно зовнішніх об'єктів (дослідження, спостереження, обстеження, пробних дій), так і внутрішніх

міркувань відносно свого мислення, оцінювання ситуації пошуку, відкриття суб'єктивно нових знань і способів їх пізнання.

Організація ігрового, предметного, інформаційного та інших середовищ має бути побудована у початкової школи таким чином, щоб виявлялась можливість створювати ситуації стимулювання дослідницької позиції молодшого школяра. А для цього потрібна його відкритість, змінюваність, структурованість, інтелектуальна насиченість, естетична привабливість і особистісна значущість для юного дослідника. Продуктивні дослідження у цьому напрямі стосовно початкової освіти здійснюють в останні роки А. Цимбалару, Т. Чернецька та ін. Зокрема, у пошуку Т. Чернецької приваблює інноваційність розгляду функціонування освітньо-інформаційного простору уроку, який «... спрямовується на цілеспрямоване наповнення комунікативного простору класної кімнати інформацією, необхідною для знаннево-вмінневої підготовки й формування ключових і предметних компетентностей учнів» [8, с. 19].

6. Підкреслимо, що поняття *дослідницька діяльність у початковій школі є широким за змістом і різнорівневим за типом пізнання, тобто здійснюється практично і теоретично*. Це означає, що дослідницьку позицію молодший школяр може проявити по-різному: під час спостереження і дослідів у природі, у своєму розумінні прочитаного тексту, уявному діалозі з його автором, власноручному створенні виробу, придумуванні нового способу розв'язування задачі, знаходженні нової інформації для проекту, аналогії між віддаленими явищами, ознаками тощо. Сильна дослідницька позиція поступово впливає на ставлення дитини як до навчання, так і до повсякденного стилю життя. У такому разі можна говорити, що у неї розвивається *дослідницька поведінка*, яка яскраво виявляється у будь-якому середовищі.

Виключно важливою умовою зміцнення дослідницької позиції дитини є *гуманізація навчального спілкування*, яке є основою суб'єкт-суб'єктної взаємодії, бо утворює гідність кожного учня, стимулює пізнавальну активність. У дослідницькій діяльності слід упереджувати страх деяких дітей перед помилкою, невдачею, натомість уміло створювати ситуації успіху, перспективи індивідуального зростання, випробування у різних за стилем мислення завданнях. Варто пам'ятати, що цей процес не лінійний, а дуже індивідуальний у кожної дитини, тому треба уникати поспішних висновків щодо здібностей дітей.

7. У контексті теми статті маємо відзначити *помітні зміни щодо забезпечення позитивного впливу оновленого змісту початкової освіти і предметно-просторової організації середовища на розвиток дослідницької діяльності молодшого школяра*.

Перш за все у вступі до нових навчальних програм для початкової школи чітко зазначено, що поряд з освітніми результатами на цьому етапі у молодших школярів мають бути сформовані сенсорні і мислительні вміння, уява, здатність до творчого самовираження та ін. Розвивальні

результати оновленого змісту початкової освіти досягаються шляхом цілеспрямованого оволодіння учнями ключовими компетентностями, які формуються на міжпредметній основі і є інтегрованим особистісним утворенням. Нами виділено пріоритетну роль у розвитку учнів ключової компетентності *уміння вчитися*, ядром якої є система загальнонавчальних умінь і навичок для 1 - 4 класів (навчально-організаційних, загально-мовленнєвих, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних).

Принципово, що тепер до них відносяться також такі уміння учнів: працювати з навчальним обладнанням, виконувати елементарні дослідження, брати участь у різних видах проектної діяльності, моделювати і прогнозувати результати, висловлювати рефлексивні судження, працювати з різними джерелами інформації і відтворювати її з елементами логічної обробки та ін. [4, с. 5-9].

Крім того, у змісті і результатах програм навчальних предметів також передбачений взаємозв'язок предметних і ключових компетентностей з формуванням в учнів умінь вчитися і здатності до творчої діяльності. Такі вимоги програм мають бути реалізовані у нових підручниках і навчальних посібниках, які технологічно репрезентують ідеї розвитку особистості дитини у різних видах пізнавальної діяльності, у тому числі і дослідницького рівня, що має відбуватися в умовах шкільної і позашкільної освіти.

Список використаної літератури

1. Гонтаровська Н. Принципи розробки проекту освітнього середовища навчального закладу як передумови розвитку обдарованої особистості / Н. Гонтаровська // Освіта на Луганщині. – 2009. – № 2. – С. 118–124.
2. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформ. зб. МОН України. – 2002. – № 2. – 23 с.
3. Моделі розвитку сучасної школи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Черкаси-Сахнівка, 11–13 жовт., 2006 р. – К. : СПБ Богданова А.М., 2007. – 370 с.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2011. – С. 5–9.
5. Савченко О. Я. Системний підхід до модернізації змісту загальної середньої освіти / О. Я. Савченко // Рідна школа. – 2010. – № 1–2. – С. 3–7.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – 657 с.
7. Хуторської А. В. Деятельность как содержание образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 8. – С. 104–109.
8. Чернецька Т. І. Сучасний урок: теорія і практика моделювання : [навч. посіб.] / Т. І. Чернецька. – К. : ТОВ «Праймдрук», 2011. – 348 с.

9. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. Я. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.

Александра Савченко. Учебная среда как фактор стимулирования исследовательской деятельности младших школьников.

В статье говорится об инновационном переосмыслении функций учебной среды с учетом реализации личностно ориентированной парадигмы образования и изменений в запросах общества. Указанное представлено тенденциями, содержание которых касается переоценки роли учителя, обновления и расширения содержания школьного обучения, целенаправленного создания учебно-развивающих сред, их структурирования в школьном пространстве, акцентирования внимания на развивающем воздействии учебных сред и организации исследовательской деятельности в начальной школе.

Ключевые слова: учебная среда, содержание образования, исследовательская деятельность, субъектность и полисубъектность учебного взаимодействия.

Oleksandra Savchenko. Learning environment as a factor of stimulating the research activity of primary school children.

The article says about innovative rethinking of the functions of the learning environment, taking into account the implementation of learner-oriented paradigm of education and changes in the needs of society. The above trends is the content of which concerns the reevaluation of the role of teachers, renewal and expansion of school education, targeted training and developing a media and their structuring of space in the school of developmental effects of learning environments and the organization of research activities in elementary school.

Key words: learning environment, content of education, research, subjectivity and poly subjectivity of academic interaction.

УДК 373. 3. 091

А. Д. Цимбалару

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ПРОЕКТУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В ШКОЛІ І СТУПЕНЯ: СЕРЕДОВИЩНИЙ КОМПОНЕНТ

У статті визначені показники аналізу змін шкільного освітнього середовища як суб'єктивної реальності. Автор презентує інструментарій вимірювання зміни шкільного освітнього середовища як одного з